

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi

Cumhuriyet Theology Journal

| cuid.cumhuriyet.edu.tr |

Founded: 1996

Available online, e-ISSN: 2528-987X

Publisher: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Religious Experience and Explanatory Power in Kenneth L. Pearce

Süleyman Altın^{1,a,*}

¹ Independent Researcher, Çanakkale/Türkiye

* Corresponding author

Research Article

History

Received: 16/01/2025

Accepted: 20/05/2025

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright: This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

Naturalism and theism are two opposing worldviews that emerged as a result of human efforts to understand the truth about the universe and facts. In the naturalist worldview, truth consists of nature. In the theist worldview, truth is revealed through supernatural explanations. The question of which worldview is more reasonable is quite important in philosophy. In theism, the ultimate explanation for everything is the existence of God, and this idea is defended by many theistic evidences. In naturalism, however, since there is no room for such metaphysical explanations, theistic evidences are objected to. One of the most controversial theistic arguments is the argument from religious experience. According to the naturalist worldview, religious experience is not empirical as is the case with scientific methods. Therefore, theistic worldviews that see religious experience as a reliable source of information do not have an advantage over naturalism. Also, the argument is criticized not only by naturalists but also by many theists. The most fundamental theistic criticism is that religious experience does not have the same status as other arguments in favor of the existence of God and therefore cannot be considered as evidence. This study deals with a current interpretation of the argument from religious experience put forward in favor of the existence of God. This current interpretation includes the views of Kenneth L. Pearce, who has been frequently mentioned in the philosophy of religion in recent years and who defends theism against naturalism. Pearce's claim is that theism has more explanatory power compared to naturalism. He demonstrates the superiority of theism through his different interpretations of religious experience. The soundness, validity, rationality of his claims and the extent to which this method is successful and convincing need philosophical analysis. Therefore, the issue of how to make theism more reliable, stronger and more convincing against naturalism by updating a highly controversial argument has a significant philosophical quality. The boundaries of the study are determined within the framework of a detailed examination, criticism and evaluation of Pearce's method. Therefore, all theistic and atheistic evidence for the existence of God was not included, only Pearce's argument from religious experience was examined in detail. The study has three aims. The first aim is to identify the strengths and weaknesses of Pearce's argument. The second is to put forward suggestions on how Pearce's argument can be made more consistent and powerful. The last is to question the characteristics of religious experience that can be considered evidence, regardless of Pearce's views. These aims will reveal the philosophical value of a contemporary example of claims to provide a positive contributions to theism, thus leading to the construction of stronger arguments and more qualified philosophical discussions in the future. A detailed examination of Pearce's method which forms the center of the study, has led to the conclusion that, contrary to his claim, his argument does not make significant contributions to theism.

Keywords: Philosophy of Religion, Religious Experience, Kenneth L. Pearce, Theism, Naturalism, Evidence, Argument

Kenneth L. Pearce'ta Dinî Tecrübe ve Açıklama Gücü

Süreç

Geliş: 16/01/2025

Kabul: 20/05/2025

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

ÖZ

Natüralizm ve teizm, insanoğlunun evrene ve olgulara dair hakikati kavrama çabasının ürünü olan karşıt iki dünya görüşüdür. Natüralist dünya görüşünde hakikat tabiattan ibarettir. Teist dünya görüşünde ise hakikat tabiatüstü açıklamalarla ortaya konmaktadır. Hangi dünya görüşünün daha makul olduğu sorusu felsefede önemli bir yere sahiptir. Teizmde her şeyin nihâî açıklaması Tanrı'nın varlığıdır ve bu düşünce birçok teistik kanıtla savunulmaktadır. Natüralizmde ise bu türden metafiziksel açıklamalara yer olmadığı için teistik kanıtlara itiraz edilmektedir. En çok itiraz alan teistik kanıtlardan biri dinî tecrübe argümanıdır. Natüralist dünya görüşüne göre, dinî tecrübe bilimsel yöntemlerde olduğu gibi test edilebilir ve denetlenebilir durumda değildir. Dolayısıyla dinî tecrübeyi güvenilir bir bilgi kaynağı olarak gören teist dünya görüşlerinin natüralizme karşı büyük avantajları yoktur. Ayrıca, bu argüman sadece natüralistlerce değil birçok teist tarafından da eleştirilmektedir. En temel teistik eleştiri ise dinî tecrübenin Tanrı'nın varlığı lehine diğer argümanlarla aynı statüde olmadığı ve bu yüzden bir kanıt olarak görülemeyeceği görüşüdür. Bu çalışma, Tanrı'nın varlığı lehine ileri sürülen dinî tecrübe argümanının güncel bir yorumunu konu edinmektedir. Bu güncel yorum, felsefe alanında son dönemde adından sıkça söz ettiren ve natüralizme karşı teizmi savunan Kenneth L. Pearce'ın görüşlerini kapsamaktadır. Pearce'ın genel iddiası, natüralizme kıyasla teizmin daha fazla açıklayıcı güce sahip olduğu yönündedir. Teizmin bu üstünlüğünü dinî tecrübe argümanına getirdiği farklı yorumlarla ortaya koyan Pearce'ın iddialarının sağlamlığı, geçerliliği, rasyonelliği ve bu yönteminin ne denli başarılı ve ikna edici olduğu felsefi analize muhtaçtır. Nitekim oldukça tartışmalı bir argümanı güncelleyerek natüralizme karşı teizmin nasıl daha güvenilir, daha güçlü ve ikna edici kılınabileceği konusu kayda değer bir felsefi nitelik taşımaktadır. Çalışmanın sınırları Pearce'ın yönteminin ayrıntılı incelemesi, eleştirisi ve değerlendirmesi çerçevesinde belirlenmiştir. Bu yüzden Tanrı'nın varlığına dair tüm teistik ve ateistik kanıtlara yer verilmemiş, sadece Pearce'ın dinî tecrübe argümanı ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Çalışmamız üç amaca hizmet edecek nitelikte şekillenmiştir. Birinci amaç, Pearce'ın argümanın güçlü ve zayıf yönlerini tespit etmektir. İkincisi, Pearce'ın argümanının nasıl daha tutarlı ve güçlü hale gelebileceğine dair öneriler ortaya koymaktır. Üçüncü amaç ise, Pearce'ın görüşlerinden bağımsız olarak dinî tecrübenin hangi özelliklere sahip olması koşuluyla bir kanıt niteliği taşıyabileceğine dair sorgulama yapmaktır. Bu amaçlar, teizm adına pozitif katkı sağlama iddialarının güncel bir örneğinin felsefi değerini ortaya koyacak ve gelecekte daha güçlü argümanlar inşa edilerek daha nitelikli felsefi tartışmalar yürütülmesine katkı sağlayacaktır. Çalışmanın merkezini oluşturan Pearce'ın yönteminin ayrıntılı incelemesi, onun iddiasının aksine argümanının teizm adına önemli katkıları olmadığı sonucuna ulaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Dinî Tecrübe, Kenneth L. Pearce, Teizm, Natüralizm, Kanıt, Argüman

 mslymnltn@gmail.com

 0000-0001-7907-4763

Citation / Atıf: Altın, Süleyman. "Kenneth L. Pearce'ta Dinî Tecrübe ve Açıklama Gücü". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 29/1 (Haziran 2025), 51-71.
<https://doi.org/10.18505/cuid.1621713>

Giriş

Bu çalışmada teizm karşıtı düşünürlerle felsefi tartışmalarda bulunan ve natüralizme karşı teizmin daha güçlü açıklama gücüne sahip olduğunu savunan Kenneth L. Pearce'ın görüşleri incelenmektedir. Pearce ilk olarak natüralist dünya görüşü ile teist dünya görüşünü karşılaştırmaktadır. Bu karşılaştırmada dinî tecrübe kaynaklı iddiaların sınırlarını, önermelerin doğruluk değerini ve güvenilirlik ölçütlerini genişletmektedir. Ardından natüralizmin dinî tecrübenin gerçekleşmesine imkân tanımayan bir dünya görüşü olduğuna dikkat çekmektedir. Böylece teizmin daha makul olduğu yönündeki görüşünü dinî tecrübe argümanı ile desteklemektedir. Genel olarak iddiası, dinî tecrübenin gerçekleşmesine imkân tanıyan bir dünya görüşünün alternatif görüşlere kıyasla daha başarılı olacağı yönündedir.

Tanrı'nın varlığına dair klasik kanıtları güncelleyerek yeniden gündeme getiren tek çağdaş düşünür Pearce değildir.¹ Birçok örneğine şahit olduğumuz bu güncel(lenmiş) argümanların çoğu, *geçerlilik*, *sağlamlık*, *rasyonellik* ve *ikna edicilik* açısından klasik kanıtlara kıyasla daha az başarı sağlamaktadır. Bunun en bariz örneklerini, yenilenmiş argümanların karşıt görüşlerce eleştirildiği akademik çalışmalarda görebilmekteyiz.² Aslında bu durumun temel sebeplerinden biri, çağdaş düşünürlerin köklü değişikliklerden ziyade bu kanıtların özüne dokunmayan yenileme yaklaşımlarıdır.³ Çünkü bu düşünürler köklü eleştirilere yanıtlar vererek felsefi derinliğe sahip tartışmalar yürütmektense, mevcut kanıtları bu güçlü eleştirilerden muaf tutmaya çalışan bir tutum sergilemektedir. Böylece güncel teistik açıklamalarda teizm adına pozitif katkılar sağlandığı ileri sürülse de çoğu zaman klasik kanıtlar daha zayıf bir forma sokulmaktadır. Ayrıca bu

¹ Richard Swinburne, "The Argument from Design", *Philosophy* 43/165 (1968), 199-212; Richard Swinburne, *The Existence of God* (Oxford: Clarendon Press, 2004); Robert Charles Koons, "A New Look at the Cosmological Argument", *American Philosophical Quarterly* 34/2 (1997), 193-211; Richard M. Gale - Alexander R. Pruss, "A New Cosmological Argument", *Religious Studies* 35/4 (1999), 461-476; Daniel A. Dombrowski, *Rethinking the Ontological Argument* (New York: Cambridge University Press, 2006); Mirosław Szatkowski (ed.), *Ontological Proofs Today* (UK: Gazelle Books, 2012); Timothy O'Connor, *Theism and Ultimate Explanation: The Necessary Shape of Contingency* (UK: Wiley-Blackwell, 2012).

² Steven M. Cahn, "The Irrelevance to Religion of Philosophic Proofs for the Existence of God", *American Philosophical Quarterly* 6/2 (1969), 170-172; John Leslie Mackie, *The Miracle of Theism: Arguments for and against the Existence of God* (Oxford: Clarendon Press, 1982); Joseph W. Koterski - Graham Oppy (ed.), *Theism and Atheism: Opposing Arguments in Philosophy* (USA: Gale, 2019); Graham Oppy, *Naturalism and Religion: A Contemporary Philosophical Investigation* (London and New York: Routledge, 2018b).

³ Bu iddiamızı destekleyen örneklerden biri olarak Koons; "Ben kökeni Aristoteles'e dayanan ve Fârâbî ve İbn Sînâ tarafından geliştirilen klasik olumsuzluk kanıtını takip ediyorum. [...] Burada ortaya koyduğum argümanın büyük bir orijinallik iddiası yoktur." ifadesini kullanır. Koons, "A New Look at the Cosmological Argument", 193; Benzer şekilde Craig'ın kelâm kozmolojik argümanında Gazzâlî'nin hudûs delilinden ayrıştığı tek nokta, Tanrı'nın evreni yaratması ile birlikte zamansal hale geldiği iddiasıdır. Krş. William Lane Craig, *God, Time and Eternity* (Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 2001a), 261; William Lane Craig, *The Kalâm Cosmological Argument* (London: Macmillan Press, 1979), 98-104; Abu Hamid Muhammad Al-Ghâzâlî, *The Incoherence of the Philosophers*, çev. Michael E. Marmura (Utah: Brigham Young University Press, 2000); Bir başka örnek olarak, Gale ve Pruss'un Leibnizci yeter-sebepl ilkesini zayıflatarak güncelledikleri teistik argümana bakılabilir: Gale - Pruss, "A New Cosmological Argument"; Alexander R. Pruss, "A Restricted Principle of Sufficient Reason and the Cosmological Argument", *Religious Studies* 40/2 (2004), 165-179; Yeter-sebepl ilkesinin daha zayıf bir formda daha makul olabileceğini savunan örnek için bkz. Joshua L. Rasmussen, "Cosmological Arguments from Contingency", *Philosophy Compass* 5/9 (2010b), 806-819.

düşünürler, argümanlarına yöneltilen eleştiri ve itirazlara yanıt verme noktasında ya zayıf bir açıklama ortaya koymakta ya da felsefi tutumu bir kenara bırakıp şahsî inançlarını temel alarak tartışmaları sürdürmektedir.⁴

Mevcut literatürdeki bu örneklerden hareketle gündeme gelebilecek ilk soru, Pearce'ın görüşlerinin diğer güncel yorumlardan farklı olarak güçlü ve özgün yönleri olup olmadığıdır. Bunu tespit etmek için birinci bölümde teizmin ve natüralizmin genel iddialarına literatürden ve Pearce'ın penceresinden ana hatlarıyla yer verilecektir. Dünya görüşü karşılaştırmasının sınırlarını belirlemeye yardımcı olacak bu bilgiler, bir açıklamayı diğerinden daha güçlü kılan niteliklerin neler olduğunu tespit etme ve böylece Pearce'ın görüşlerini tutarlı bir şekilde değerlendirme imkânı sağlayacaktır. Sonraki bölümde dinî tecrübenin mahiyeti üzerinde durulacak ve Pearce'ın bu argümanla natüralizme karşı teizmi nasıl savunduğu ayrıntılı şekilde incelenerek eleştirilecektir. Sonuç bölümünde ise, bu yöntemin makul olup olmadığı, çelişkiler içerip içermediği ve bu yaklaşımla teizmin natüralizmden daha güçlü olduğunun gösterilip gösterilemeyeceğine dair sonuçlar ortaya konacaktır.

Tartışmalara geçmeden önce bazı temel kavramların hangi çerçevede kullandığına dair kısa bir açıklama, daha tutarlı tespitlere ve sonuçlara katkı sağlayacaktır. İlk olarak, bu çalışmada *ispat*, *kanıt* ve *argüman* sözcükleri kavramsal bir ayrıma tâbi tutulmaktadır. *İspat*, “sabit ve zorunlu” durumları içerdiği için matematiksel bağlamda; *kanıt*, “kanaat, tatmin olmak, inanmak,” gibi zorunluluk içermeyen durumları içerdiği için metafiziksel bağlamda; argüman ise, “bir teoriyi güçlü bir şekilde gerekçelendirme süreci” olduğu için henüz kanıt düzeyine erişilemediğini ifade etmek için kullanılacaktır. Bu kavramsal çerçeveden hareketle çalışmanın genelinde, Tanrı'nın varlığına dair genel kabul görmüş ve klasikleşmiş birçok felsefi tartışmanın ürünlerine *kanıt*; bu kanıtların güncellenerek farklı bakış açıları geliştirilmeye çalışıldığı görüşlere ise *argüman* ifadesini kullanmak daha uygun gözükmektedir. Dolayısıyla dinî tecrübenin Tanrı'nın varlığına dair diğer klasik kanıtlar kadar köklü bir geçmişi olmadığı için *kanıt* seviyesinde bir nitelik taşıdığı iddia edilmedikçe *argüman* olarak ifade edilecektir.⁵

İkinci olarak, tartışmaların natüralizm-teizm çizgisinde yürütülmesi hasebiyle *deneyim* ve *tecrübe* kavramları arasında küçük bir ayrıma ihtiyaç duyulmaktadır. Sözlüklerde bu konuda köklü ayrımlar yapılmasa da bu çalışmadaki tartışmaların doğru tespiti için böylesi bir ayrıma gidilecektir. Çünkü bilginin kaynağı ve güvenilirliği konusunda natüralizmde sadece deney ve gözleme dayalı doğrulama kriteri kabul edilirken; teizmde duyuşsal algının ötesinde his ve sezgi gibi birtakım doğrulama kriterlerinden de söz edilebileceği ileri sürülmektedir. Dolayısıyla çalışmanın genelinde natüralist bakış

⁴ Güncel örnekler için bkz. Joshua L. Rasmussen, “From States of Affairs to a Necessary Being”, *Philosophical Studies* 148/2 (2010a), 183-200; Joshua L. Rasmussen, “From a Necessary Being to God”, *International Journal for Philosophy of Religion* 66/1 (2009), 1-13; Joshua L. Rasmussen, “A New Argument for a Necessary Being”, *Australasian Journal of Philosophy* 89/2 (2011), 351-356; Paul Copan - William Lane Craig, *Creation out of Nothing: A Biblical, Philosophical, and Scientific Exploration* (Grand Rapids: Baker Academic, 2004); Koons, “A New Look at the Cosmological Argument”, 199.

⁵ Ahmet Cevizci, *Büyük Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 167, 1070, 1098; Yusuf Şevki Yavuz, “Delil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000); Ali Bardakoğlu, “İsbât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000); Keith Parsons, “Some Contemporary Theistic Arguments”, *The Cambridge Companion to Atheism*, ed. Michael Martin (New York: Cambridge University Press, 2007), 102-117; Alexander Vilenkin, *Many Worlds in One: The Search for Other Universes* (New York: Hill and Wang, 2006), 176.

açısına referansla *deneyim*, teistik açıklamalara referansla *tecrübe* kavramını kullanmaya özen gösterilecektir.

Bu sınırlar içerisinde makalenin temel iddiası, dinî tecrübe argümanının belli özellikleri taşıması koşuluyla klasik teistik kanıtlarla aynı statüde değerlendirilebileceğidir.⁶ Böyle bir iddia, birçok güncel teistik savunulara yönelttiğimiz nesnel olmama eleştirisine muhatap gibi görünebilir. Fakat bu iddianın ne ölçüde nesnel olduğu, sonuç bölümünde açık bir şekilde ortaya konacaktır. Çünkü bu araştırmada ulaşılan sonuçlar sadece Pearce'ın yönteminin başarısını veya eksiklerini tespit etmekle yetinmeyecek, ayrıca hem Pearce'ın hem de dinî tecrübenin hangi koşullarda Tanrı'nın varlığı lehine bir kanıt niteliği taşıyabileceğine dair açıklamalar içerecektir.

1. Dünya Görüşleri Karşılaştırması

Din felsefesinin birçok tanımı yapılsa da bu çalışmaya en uygun ve özgün tanımlarından biri “dünya görüşü karşılaştırması”⁷ ifadesidir. Pearce, natüralizm ve teizmin iki rakip dünya görüşü olduğunu ve teizmin bu rekabette önemli avantajlara sahip olduğunu savunmaktadır. Bu iki dünya görüşünün rekabet içerisinde mi olduğu yoksa karşıt cepheleri mi ihtiva ettiği tartışması farklı bir çalışmanın konusudur. Dolayısıyla, burada Pearce çerçevesinde teizmin söz konusu rekabette nasıl bir üstünlüğe sahip olduğunun ayrıntılarına girerek bu iddianın geçerliliğini ve tutarlılığını tartışabiliriz.

1.1. Teizmin Açıklayıcı Gücü

Teizm ve natüralizm, evrenin kökeni ve doğasına dair karşıt açıklamalar ortaya koyan iki farklı dünya görüşüdür. Bu karşıt açıklamalar, geçmiş, şimdi ve gelecekteki bütün nedenler ve sonuçların bütünüünün *nihâî açıklaması* merkezinde ortaya konmaktadır. Pearce bu bütüne *Tarih* (History) adını vermekte ve teizmin bu kavrama natüralizmden daha iyi açıklama getireceğini savunmaktadır.⁸

Natüralizm, gerçekliğin tamamının doğa olduğu, diğer bir ifadeyle doğanın var olan her şeyi ihtiva ettiği ve bütün varlıkları açıklamak için yeterli görüldüğü dünya görüşüdür. Natüralizme göre (Pearce'ın *Tarih* olarak ifade ettiği) *var olan* ya da *olup biten her şey* doğanın bir parçasını meydana getirmektedir ve *her şey* doğa bilimlerinde açıklanabilir.⁹ Pearce'a göre natüralizm, sadece teistik dünya görüşünün ortaya koyduğu iddiaların bir eleştirisi veya teizmin (belirli bir versiyonunun) reddi değil; aynı zamanda Tanrı'nın var olmadığını ileri süren ateist dünya

⁶ Benzer bir iddiayı farklı yollardan ortaya koyan örnekler için bkz. Hakan Hemşinli, “Tanrı'nın Varlığına Bir Delil Olarak Dinî Tecrübe: Duyu Tecrübesi ve Saf Bilinç İddiaları Örneği”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/3 (2018), 1633-1655.

⁷ Graham Oppy, *The Best Argument against God* (London: Palgrave MacMillan, 2013a), 7; Graham Oppy, “Ultimate Naturalistic Causal Explanations”, *The Puzzle of Existence: Why Is There Something Rather Than Nothing?*, ed. Tyrone Goldschmidt (London & New York: Routledge, 2013b), 51-52; Kenneth L. Pearce, “Classical Theism An Exposition and Defense”, *Is There a God? A Debate*, ed. Helen De Cruz (New York and London: Routledge, 2022a), 13.

⁸ Pearce, “Classical Theism An Exposition and Defense”, 32.

⁹ Arthur C. Danto, “Naturalism”, *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards (New York: Macmillan Company, 1967); David Papineau, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman, 2023, “Naturalism”; Paul Copan, “Naturalism is a Simpler Explanation than Theism?”, *How Do You Know You're Not Wrong?* (Michigan: Baker Books, 2005), 47-56; Graham Oppy, *Atheism and Agnosticism*, ed. Yujin Nagasawa (New York: Cambridge University Press, 2018a), 13.

görüşüdür.¹⁰ Çünkü natüralist dünya görüşünde metafiziksel iddiaların reddedilmesi gerektiği savunulmaktadır.¹¹ Tanrı, bilimin incelediği varlıklar arasında olmadığı için, Tanrı'ya inanan herkes bilimin ötesine geçmektedir. Bilimsel konuların felsefi yorumu söz konusu olduğunda ise, doğru bilginin sadece doğa bilimleriyle sağlanabildiği düşüncesiyle filozofların da verilerini bilim insanlarından almaları gerektiği savunulur.¹² Sonuç olarak, natüralizmde tecrübenin sınırları sadece duysal algıya indirgenmekte ve fiziksel gerçekliğin veya doğa bilimlerinin sınırlarının ötesine dair tecrübelerin doğruluk değeri taşımadığı iddia edilmektedir.

Teistik dünya görüşüne göre ise, sadece doğa bilimlerinin sınırlarında kalarak nihâî açıklamalar elde edilmesi mümkün gözükmemektedir. Çünkü doğa bilimleri *neden* değil *nasıl* sorusu üzerinden ilerlemektedir. Nihâî açıklamaya ulaşmak için ise ayrıca *neden* sorusuna ihtiyaç vardır. Bu yüzden doğa bilimlerinde elde edilen hiçbir yanıt bir bütün olarak evrenin nihâî nedenine asla ulaşamayacak, sadece tek tek olgulara sınırlı açıklamalarla yetinmek durumunda kalacaktır.¹³ Sonuç olarak, evrene dair “neden bir şeyler yok değil de var?”¹⁴, “neden başka türlü değil de bu şekildedir?”¹⁵ ve “neden başka bir zamanda değil de o zaman var oldu?”¹⁶ gibi sorular natüralist dünya görüşü ile yanıtızsız kalacaktır.

Bu soruların yanıtı teizme göre aşkın, ezeli, zorunlu bir zâti fâil olan, mutlak ve sonsuz bilgi ve kudret gibi niteliklere mükemmel şekilde sahip olan Tanrı'nın varlığıdır.¹⁷ Benzer şekilde Pearce'a göre bu soruların nihâî açıklaması, evrenin yaratıcısı, tüm varlığın temeli, ibadete lâyık, varlıkların en büyüğü, kusursuz ve sonsuz sevgi dolu, son derece âdil ve her şeyi bilen Tanrı'dır.¹⁸ Pearce, “uzay-zamanın ve onun tüm içeriğinin zorunlu bir varlığın özgür ve rasyonel seçimi sonucu var olduğunu ifade eden”¹⁹ teizmin natüralizmden daha iyi açıklama gücüne sahip olduğunu savunmaktadır. Ona göre natüralizm, zorunlu olarak varlığın veya evrenin nedensel düzenin bütünlüğünü açıklanmadan bırakmaktadır.²⁰ Diğer yandan teizm ise bu bütün için tatmin edici bir

¹⁰ Pearce, “Classical Theism An Exposition and Defense”, 91.

¹¹ Kenneth L. Pearce, “Foundational Grounding and the Argument from Contingency”, *Oxford Studies in Philosophy of Religion*, ed. Jonathan L. Kvanvig (New York: Oxford University Press, 2017b), 246.

¹² Pearce, “Classical Theism An Exposition and Defense”, 16,64.

¹³ David Hume, *A Treatise of Human Nature*, ed. Ernest C. Mossner (London: Penguin Book, 1985), 192-193,216; Bertrand Russell, *Why I am not a Christian* (London and New York: Routledge, 2004), 125-152.

¹⁴ Gottfried Wilhelm Leibniz, “On the Ultimate Origination of Things”, çev. Roger Ariew - Daniel Garber, *Philosophical Essays* (Indianapolis: Hacket Publishing Company, 1697), 149-155; Gottfried Wilhelm Leibniz, “Principles of Nature and Grace, Based Upon Reason”, çev. Roger Ariew - Daniel Garber, *Philosophical Essays* (Indianapolis: Hacket Publishing Company, 1714), 210.

¹⁵ Pearce, “Classical Theism An Exposition and Defense”, 40.

¹⁶ William Lane Craig, *Time and Eternity: Exploring God's Relationship to Time* (Wheaton, Illinois: Crossway Book, 2001b), 229-233.

¹⁷ Huw Parri Owen, “Theism”, *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards (New York: Macmillan Company, 1967).

¹⁸ Kenneth L. Pearce, “Reply to Graham's Reply”, *Is There a God? A Debate*, ed. Helen De Cruz (New York & London: Routledge, 2022e), 253.

¹⁹ Pearce, “Classical Theism An Exposition and Defense”, 29.

²⁰ Pearce, “Foundational Grounding and the Argument from Contingency”, 245.

açıklama sağlamaktadır. Dolayısıyla bu açıklayıcı güç, teistik dünya görüşlerini tercih etmek için yeterli gerekçeyi sağlamaktadır.²¹

Bu iddialara istinaden gündeme gelebilecek ilk soru, bu gerekçelerin neler olduğu ve teizme nasıl bir üstünlük sağladığıdır. Daha geniş ifadeyle, bir açıklama hangi niteliklere sahip olması koşuluyla alternatiflerine kıyasla daha güçlü olabilir? Şimdi bu sorunun yanıtına odaklanabiliriz.

1.2. Daha Güçlü Açıklamanın Ölçütleri

Bir düşüncenin alternatif veya karşıt görüşlere kıyasla daha güçlü olup olmadığının bir ölçütü olması gerekir. Aksi takdirde bütün değerlendirmeler şahsî kanaatlerin ötesine geçemeyecektir. Bu açıdan teizmin ve natüralizmin açıklayıcı gücünü karşılaştırabilmek ve değerlendirebilmek için birtakım kriterler ortaya koymamız gerekir. Bu kriterleri felsefenin tanımından unsurlarla ve Pearce'ın da onayladığı şekilde sıralayabiliriz.

Genel olarak felsefe; varlık, bilgi ve değer üzerine nesnel, tutarlı, bütüncül, kuşatıcı ve rasyonel düşünceler geliştirme şeklinde tanımlanabilir.²² Bu tanımda öne çıkan nitelikleri bir açıklamanın diğerinden daha güçlü olup olmamanın kriterleri olarak ele alınabilir. Pearce bu konuda ilk kriteri *iç tutarlılık* olarak belirlemektedir. Ona göre bir argüman, bir inanca rasyonel destek sağlamayı amaçlayan öncüller toplamıdır. En güçlü rasyonel destek türü ise *geçerlilik* olarak bilinir. Geçerli bir argüman, eğer öncüller doğruysa, sonucun da mutlaka doğru olması gereken argümandır. Başka bir deyişle, eğer geçerli bir argümanın öncülleri doğru ise, sonucu yanlış olamaz.²³

Bir dünya görüşünün diğerine göre evreni daha iyi açıklayıp açıklayamadığını belirlemenin diğer kriterleri ise Pearce'a göre, *basitlik* ve *açıklayıcı kapsamlılıktır*. Burada basitlikten maksat, bir dünya görüşünün daha az türde şey öne sürdüğü ölçüde ve daha zarif ve daha az karmaşık olduğu ölçüde daha basit olduğudur. Her ne kadar daha az şey öne sürmek, felsefenin tanımındaki *bütüncül* ve *kapsayıcı* olma niteliğine uymuyor gibi görünse de diğer kriter bu noktaya açıklık getirmektedir. *Açıklayıcı kapsamlılığa sahip olma* kriteri ise Pearce'ın görüşlerinden hareketle şu şekilde tanımlanabilir: Bir dünya görüşü, ne ölçüde daha fazla şeyi açıklarsa ve daha azını açıklanmamış bırakırsa, diğerine kıyasla o denli daha açıklayıcı kapsamlılığa sahiptir.²⁴

Bu kriterlerden hareketle gündeme gelen soru, daha az karmaşık olma açısından Pearce'ın teizm savunusunun ne ölçüde *basit*, *açıklayıcı kapsamlılığa sahip*, *geçerli* ve dolayısıyla natüralizme karşı *daha makul* ve *ikna edici* olduğudur. Bu sorunun yanıtını aramak üzere önce dinî tecrübeye, ardından Pearce'ın güncel yorumuna odaklanabiliriz.

2. Dinî Tecrübe ve Açıklama Gücü

İnsanın aşkın olanı tecrübe etmesi olarak ifade edilebilecek olan dinî tecrübenin Tanrı'nın varlığı lehine bir kanıt olarak görülüp görülemeyeceği tartışmaları aslında bu argümanı oluşturan kavramların tanımlarından kaynaklanmaktadır. Bütün dinleri kapsayan bir *din* tanımı yapılamaması ve *tecrübe* kavramının sınırları üzerine tartışmaların devam etmesi, kavramsal olarak

²¹ Pearce, "Classical Theism An Exposition and Defense", 12-13,91.

²² Cevizci, *Büyük Felsefe Sözlüğü*, 776-780.

²³ Pearce, "Classical Theism An Exposition and Defense", 13.

²⁴ Pearce, "Classical Theism An Exposition and Defense", 15; Pearce'ın da onayladığı şekliyle, bu konuda daha fazla kriter geliştiren Oppy'nin maddeleri için bkz. Oppy, *The Best Argument against God*, 7-8.

dinî tecrübeyi açıklama zorluğunu beraberinde getirmektedir. Çünkü nasıl bir tanım ortaya konursa, söz konusu tecrübenin mahiyeti de buna göre değişkenlik göstermektedir. Pearce ise bu zorluğu aşmanın bir yolu olarak kapsayıcı bir dinî tecrübeden söz edilebileceğini ileri sürmektedir. Hem tanımların hem de tecrübenin sınırlarını oldukça genişleterek teizmin açıklama gücünü ortaya koymaya çalışan Pearce'ın yöntemini karşılaştırabilmek için öncelikle dinî tecrübenin içeriğini, sınırlarını ve argümantatif yönünü incelemek gerekir. Dolayısıyla bir argüman olarak dinî tecrübenin mahiyetini inceleyerek Pearce'ın yorumladığı formuyla argümanın açıklayıcı gücünü değerlendirebiliriz.

2.1. Bir Argüman Olarak Dinî Tecrübe

Kapsayıcı nitelikte bir tanım yapabilmek adına dinî tecrübe “nesnel bir gerçekliği olduğu savunulan ve dinî bir önermeye sahip öznel tecrübe”²⁵ şeklinde ifade edilebilir. Benzer şekilde, “aşkın bir varlığın algılanması, o varlıkla iletişime geçilmesi ve onun bilgisine götürecek şeylerin tecrübe edilmesi”²⁶ veya “Tanrı'nın veya başka bir tabiatüstü şeyin deneyimi olarak gözükten tecrübe”²⁷ şeklinde de tanımlamak mümkündür. Söz konusu tecrübenin aşkın olanın veya Tanrı'nın varlığı lehine bir kanıt niteliği taşıdığı iddiası dinî tecrübe argümanının temelini oluşturmaktadır.

Daha birçok örneği verilebilecek olan bu tanımlar ve çeşitli argüman formları, *aşkın olanın mahiyeti, kapsayıcılık, öznellik ve paylaşım* gibi konularda birtakım problemlerle karşılaşmaktadır. Bu problemlerin üç temel sebebinden söz edilebilir. Birincisi, yukarıda değindiğimiz üzere bütün inançları kapsayan bir *din* ve *tecrübe* tanımının verilememesidir. Bu yüzden, dinî tecrübeye hem aşkın olanın mahiyeti konusunda hem de kapsayıcı olma noktasında ortak bir kanaatten söz etmek zordur. Örneğin, tecrübenin konusu olan aşkın varlık teizmde zât olan bir *Tanrı* olarak ifade edilirken; kişisel bir Tanrı inancını merkeze almayan inanç sistemlerinde *mistik, nirvanik, doğa* gibi çeşitli ifadeleri mevcuttur.²⁸ İkinci olarak, ilk sebebin tam tersi bir açıdan, aşkın olanın mahiyetine dair tecrübelerdeki farklılıklar da dinî tecrübeyi tanımlamayı zorlaştırmaktadır. Bu açıdan, hem tecrübenin hem de tecrübe edilenin mahiyeti konusundaki çeşitlilik, karşılıklı olarak ortak bir tanıma ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Üçüncü olarak ise, birçok dindeki *dışlayıcı*²⁹ tutumun sonucunda evrensel mahiyete sahip bir tecrübeden söz edilemeyeceği iddia edilmektedir. Nitekim dışlayıcılık açısından hangi dinî inancın aşkın gücü tecrübeye konu olduysa, diğer inançları paylaşan kimselerin tecrübeleri de reddedilmesi gerekir. Aslında dinî tecrübenin sadece *belli bir dinî inancı paylaşanlar* sınırında değil, o inancı paylaşanlar *içinde* bile kapsayıcı ve nesnel olabileceğini söylemek zordur. Üstelik bu tecrübenin içeriğinin başkalarıyla paylaşılması noktasında da farklı problemler ortaya çıkmaktadır. Bu ve benzeri problemlerden dolayı dinî tecrübenin hem sınırları belirlenmiş bir tanımını ortaya koymak hem de bir kanıt olarak rasyonel bir zeminde tartışabilmek

²⁵ Mark Webb, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman, 2022, “Religious Experience”.

²⁶ Michael Peterson vd., *Akl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*, çev. Rahim Acar (Küre Yayınları, 2006), 16.

²⁷ Swinburne, *The Existence of God*, 295.

²⁸ Ronald W. Hepburn, “Religious Experience”, *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards (New York: Macmillan Company, 1967), 7/166-167.

²⁹ Paul K. Moser, “Religious Exclusivism”, *The Oxford Handbook of Religious Diversity*, ed. Chad V. Meister (New York: Oxford University Press, 2011), 77-88; William P. Alston, “Religious Diversity and the Perceptual Knowledge of God”, *Faith and Philosophy* 5/4 (1988), 433-448.

pek mümkün gözükmemektedir. Bu problemi aşmak için birçok teist düşünür dinî tecrübenin sınırlarını ya genişletmeye ya da daraltmaya yönelmektedir.³⁰ Pearce ise, dinî tecrübenin önde gelen isimlerinden William James'in ve Friedrich Schleiermacher'ın *dini bireyselle indirgeme* yaklaşımına oldukça benzer çizgide görüşler ortaya koymaktadır.

Schleiermacher, dinin kurumsal yapıdan ve dogmalardan kurtararak bireye özgü hale getirilmesiyle gerçek anlamda bir dinî inanç yaşanabileceğini savunur.³¹ Benzer şekilde James, din kavramını tanımlarken öncelikle dinin *kuramsal* ve *psikolojik* yönleri arasındaki farklılıklara dikkat çekmektedir. Ona göre, dinin ritüelleri içeren boyutu *kuramsal*; bireyin kutsal olarak gördüğü şeyle ilişkisini, hislerini ve eylemlerini içeren boyutu ise *psikolojiktir*. Bütün dinî duyguları dinî tecrübe olarak sınıflandıran James, her bireyin farklı inanç düzeylerine ve karakterlerine sahip olabilmesi gibi tecrübesinin de farklı (öznel) olacağını savunmaktadır. Bu yüzden, herkesin kendine özgü tecrübesinin olabileceğini ve başkalarının tecrübelerinin reddedilmemesi gerektiğini ileri sürmektedir.³²

Daha geniş bir çerçeveden, dinî tecrübenin bilgi değeri taşıdığını ve dolayısıyla Tanrı'nın varlığı lehine bir argüman olarak görülebileceğini savunan teistler tarafından tecrübenin doğruluğunu veya güvenilirliğini teyit edilebilmek için birtakım kriterler ortaya konmaktadır. Bu kriterler bazı teistik açıklamalarda sadece tecrübe türleri arasında sınıflandırma yapılarak mucizeye veya vahiy gibi bir içeriğe sahip olup olmamasına bakılmaktadır. Bazılarında ise sadece bireyin kutsal kabul ettiği şeyle bağlantısını değil, bütün deneyim türlerinin dinî tecrübe olarak görülebileceğini temellendirebilmek için ileri sürülmektedir. Diğer bir ifadeyle, bazı teistik savunularda sadece tecrübe edenin güvenilirliği sorgulanırken; bazılarında hem *tecrübeyi yaşayan* hem *tecrübenin içeriği* hem de içinde bulunduğu *toplumun inanç ve ahlaki doğrularıyla uyumu* gibi noktalar dikkate alınmaktadır. Bazılarında ise herhangi bir kritere ihtiyaç duyulmaksızın, eğer bir kimse Tanrı'yı tecrübe ettiğini zannederse ve yanıldığına dair bir kanıt ortaya konamazsa, o kimsenin yaşadığı şeyin bir Tanrı tecrübesi olduğuna inanmanın önünde hiçbir engel görülmemektedir.³³

Söz konusu kriterlere çalışmamızın sınırları gereği ayrıntılı şekilde yer verememekteyiz.³⁴ Çünkü Pearce, dinî tecrübenin bir argüman olarak görülebilmesi için doğruluğunu teyit edici birtakım kriterler getirmek veya sınırlarını daraltmaktan ziyade bu sınırları genişletici bir yaklaşım

³⁰ William J. Wainwright, *Mysticism: A Study of Its Nature, Cognitive Value, and Moral Implications* (Madison: University of Wisconsin Press, 1981); William J. Abraham, "Revelation and Scripture", *A Companion to Philosophy of Religion*, ed. Philip L. Quinn - Charles Taliaferro (Massachusetts: Blackwell Publishers, 1999), 588; Paul K. Moser, *The Elusive God: Reorienting Religious Epistemology* (New York: Cambridge University Press, 2008); Howard K. Wettstein, *The Significance of Religious Experience* (New York: Oxford University Press, 2012); Paul K. Moser, *Understanding Religious Experience: from Conviction to Life's Meaning* (New York: Cambridge University Press, 2020); Harold A. Netland, *Religious Experience and the Knowledge of God: The Evidential Force of Divine Encounters* (Grand Rapids: Baker Books, 2022).

³¹ Friedrich Schleiermacher, *On Religion: Speeches to its Cultured Despisers*, ed. Richard Crouter (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

³² William James, *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature* (New York: Modern Library, 1929).

³³ Richard Swinburne, "Arguments for the Existence of God", *Key Themes in Philosophy*, ed. A. Phillips Griffiths (New York: Cambridge University Press, 1989), 121-133; Caroline Franks Davis, *The Evidential Force of Religious Experience* (New York: Oxford University Press, 1999).

³⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Yüce, *Dini ve Mistik Tecrübede Evrensel Öz* (İstanbul: Babil Yayınları, 2016); Hakan Hemşinli, *Öznellik ve Nesnellik Kısacasında Dini Tecrübe* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021).

izlemektedir. Bu yaklaşımın açıklayıcı gücünü değerlendirmek üzere Pearce'ın dinî tecrübe argümanını inceleyebiliriz.

2.2. Pearce'ın Dinî Tecrübe Argümanı

Pearce, her din için geçerli olabilecek kesin bir din tanımı vermenin zor olduğundan hareketle tek Tanrılı dinleri merkeze alarak meseleye yaklaşmaktadır. Böylece bütün dinleri kapsayan bir dinî tecrübe tasavvuru ortaya konabileceği kanaatindedir. Bu düşünceyle Pearce, *Monotheistic Religious Experience*³⁵ (Tek Tanrılı Dinî Tecrübe) ile bütün dinî inançlar adına geniş çerçeveye sahip bir argüman ortaya koymaktadır. Bu argümanda teist olmayan kimselerin bile benzer hatta aynı tecrübeyi yaşamasına imkân tanımakta; sadece bütüncül ve kapsayıcı olması amacıyla MRE olarak ifade etmektedir.³⁶

Diğer dinî tecrübe türlerinin az ya da çok MRE'ye benzeyeceğini varsayarak açıklamalarda bulunan Pearce, bu kapsayıcı yaklaşımın sınırlarına önce mucizeyi dâhil eder. Bazı düşünürler tecrübeyi içsel (internal) ve dışsal (external) şeklinde ikiye ayırarak içsel olana *Tanrı tecrübesi*, dışsal olana ise gözlemlenebilir olması hasebiyle *mucize* adını vermektedir.³⁷ Söz konusu ayrıma istinaden Pearce, her iki durumda da benzer konuların gündeme geldiğini ve ikisini de Tanrı tecrübesi olarak görmenin mümkün olduğunu savunmaktadır. Bu konuda George Berkeley'in görüşlerini onaylayan Pearce'a göre, Tanrı yalnızca doğanın olağan akışını yaratıp sürdürse ve başka hiçbir şey yapmasa bile, yine de bazı deneyimleri Tanrı tecrübesi olarak yorumlamak doğru olabilir. Ayrıca, Tanrı'nın evreni yaratma ve sürdürmedeki rolünü takdir ettiğimizde, tüm deneyimleri Tanrı'nın tecrübe edilmesi olarak yorumlamanın doğru olabileceğini dile getirir.³⁸ Bu açıklamanın bir benzerini Swinburne'ün dinî tecrübenin imkânına dair açıklamalarında görmekteyiz. Ona göre;

Eğer bir Tanrı varsa, O'nun yalnızca insan ırkının ilerlemesiyle ilgilenmesi, insanlara değerli şeyler yapmaları için fırsatlar sağlaması, tarihin belirli bir anında bir vahiy göndermesi veya dualarını yerine getirerek belirli bireylerle ilgilenmesi değil; bilakis aynı zamanda Tanrı hakkında düşünebilen ve ona ibadet edebilen insanlardan en azından birçoğuna kendini göstermesi ve onlarla bireysel olarak konuşması da beklenebilir.³⁹

Bu görüşe yakın bir çizgi izleyen Pearce ayrıca, eğer dinî tecrübe Tanrı'nın varlığına dair güçlü bir kanıt niteliği taşıyacaksa, bu gücün büyük bir kısmının olağanüstü tecrübeler olması gerektiğini ileri sürer.⁴⁰ Öyleyse Pearce'ın savunduğu şekliyle hem içsel hem dışsal deneyimlerin Tanrı tecrübesi olarak görülebilmesini mümkün gören dinî tecrübenin büyük oranda gözlemlenebilir ve paylaşılabılır bir nitelikte olması gerektiği iddia edilebilir. Bu bakış açısının karşılaşacağı ilk

³⁵ Çalışmanın devamında Pearce'ta dinî tecrübenin kapsamını ifade etmek için MRE şeklinde zikredilecektir. Pearce, "Classical Theism An Exposition and Defense", 331.

³⁶ Pearce, "Classical Theism An Exposition and Defense", 66.

³⁷ Graham Oppy, *Arguing about Gods* (New York: Cambridge University Press, 2006), 345-352, 376-381; Oppy, *The Best Argument against God*, 35-38, 59-62; Pearce, "Classical Theism An Exposition and Defense", 67; Farklı mahiyette tasnifleri krş. Swinburne, *The Existence of God*, 293-294.

³⁸ Kenneth L. Pearce, "Reply to Graham Oppy", *Is There a God? A Debate*, ed. Helen De Cruz (New York & London: Routledge, 2022d), 203; George Berkeley, *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, ed. Col Choat - Al Haines (Salt Lake City: Project Gutenberg, 2002), 148.

³⁹ Swinburne, *The Existence of God*, 293.

⁴⁰ Pearce, "Classical Theism An Exposition and Defense", 67.

problem, gözlemlenebilir ve paylaşılabılır olan natüralistik *deneyim* ile teistik dinî *tecrübe* arasında nasıl bir ayrımın yapılacağı sorusudur.

Benzer bir problem, Pearce'ın tanımlarındaki teistik inancın temelleri noktasında gündeme gelmektedir. Nitekim Pearce'ın dinî tecrübeyi teizm adına makul bir argüman olarak gören birçok düşünürden farkı, dinî tecrübeyi daha geniş bir çerçevede değerlendirmekten öte, onu dinî inancın temeli saymasıdır. Çünkü ona göre MRE, Tanrı deneyimi olarak yorumlanan her şeydir. Teistik dinî inancın ise MRE'ye dayalı inanç veya MRE'nin tanıklığına dayalı inanç olarak tanımlanabileceğini savunur. Dolayısıyla, Pearce'ın teistik din kavramı, MRE'nin bir yaşam biçimine yerleştirilmesi anlamına gelmektedir.⁴¹ Öyleyse, dinî tecrübenin bir kanıt niteliği taşıyabilme imkânı söz konusu olmadıkça Pearce'ın argümanının hatta dinî inancının doğruluğundan söz edilemeyeceği sonucunu çıkarabiliriz. Daha da önemlisi, bu durumda sadece Pearce'ın teistik savunusu değil, tüm teistik savunuların gücü zayıflatılmış olacaktır. Çünkü dinî tecrübenin güvenilirliği konusundaki itirazlardan dolayı bir kanıt niteliği taşımadığı eleştirisi sadece natüralistler tarafından değil birtakım teistlerce de dile getirilmektedir. Dolayısıyla zaten birçok açıdan problemli olan bir konuda teizmin natüralizmden nasıl daha güçlü açıklamalar ortaya koyabileceğini görmek zordur. Bu zorluğu aşmak için Pearce'ın argümanını ayrıntılı şekilde inceleyebiliriz.

Dinî Tecrübe Argümanı

1. Eğer bir dünya görüşü insan yetilerini başka bir dünya görüşünün kabul ettiğinden daha güvenilir kabul ediyorsa, bu, ilk dünya görüşünü ikincisine tercih etmek için bir nedendir.
2. Bir dünya görüşü MRE'yi güvenilir kabul eder ve başka bir dünya görüşü güvenilir kabul etmezse, o zaman (diğer şeyler eşit olduğunda) ilk dünya görüşü insan yetilerini ikincisinden daha güvenilir kabul eder.
3. Sadece teistik dünya görüşleri MRE'yi güvenilir olarak kabul edebilir.
4. Bu nedenle, diğer şeyler eşit olduğunda, teistik dünya görüşlerini teistik olmayanlara tercih etmek için bir neden vardır.⁴²

Bu argümanda Pearce, teistik bir dünya görüşünü detaylandırmanın ve güvenilir, tutarlı, basit ve açıklayıcı olmanın teizmi tercih etmek için iyi nedenler sağlayacağı iddiasındadır. Yukarıda değindiğimiz kriterleri argümanının öncüllerinin temel unsuru haline getiren Pearce'ın argümanının nasıl bir açıklayıcı güce sahip olduğu sorusuna yanıt aramak için öncelikle güvenilirlik kriterlerine odaklanabiliriz. Çünkü dinî tecrübenin güvenilirliği ortaya konmadıkça diğer kriterleri tartışmanın anlamı yoktur. Bu yüzden birinci öncülde, hangi dünya görüşünün daha tercih edilesi olduğunu belirlemenin kriteri *güvenilirlik* temeline dayandırılmaktadır. Bu temel, duyuşsal algıya güvenmenin her iki dünya görüşü için de gereklilik arz ettiğidir.

Pearce'a göre natüralist dünya görüşünün deneyim konusunda duyuşsal algıya güvenmemesi söz konusu olamaz, çünkü bilim bu güvene dayanarak ilerleyebilmektedir.⁴³ Bu konudaki açıklamaları William P. Alston'ın görüşleriyle paralellik gösteren Pearce, eğer bilim insanı duyuları, hafızayı veya insan aklını güvenilir olarak kabul ederek yola çıksaydı, hiçbir zaman bilim yapamayacağını belirtir. Ayrıca Pearce, her ne kadar insan yetilerinin güvenilirliği konusunda bilimde birçok kriter

⁴¹ Pearce, "Classical Theism An Exposition and Defense", 69.

⁴² Pearce, "Classical Theism An Exposition and Defense", 78.

⁴³ Pearce, "Classical Theism An Exposition and Defense", 73; Oppy, *Arguing about Gods*, 22-31.

geliştirilse de genel olarak bilimde algıların hiçbir şekilde güvenilirmez olduğunun iddia edilemeyeceğinin altını çizer. Böylece, duysal algıya güvenmenin hem natüralist deneyim için hem de teist dinî tecrübe için vazgeçilmez bir unsur olduğunu ortaya koymaya çalışır.⁴⁴ Buna rağmen, natüralist dünya görüşünde dinî tecrübenin güvenilirliği reddedildiği için, ikinci öncülde Pearce duysal tecrübesine güven konusunda teistik dünya görüşünün üstünlüğünü savunur.

Duysal algıya güvenin ortaya çıkardığı en önemli problem, her türden algının eşit derecede güvene haiz olup olmadığıdır. Nitekim iddia edilen tecrübenin yanıltıcı, hayal ürünü, halüsinasyon veya yanlış yorumlamaya eğilimli deneyimler olmasının önünde hiçbir engel yoktur. Bu problemi aşmak için Pearce, algıya güvenin bilimsel ve inançsal boyutlarının farklı uygulama süreçleri olduğuna işaret eder. Ona göre, duysal algıya güvenin inançsal uygulaması, inançları oluşturmak veya gözden geçirmek için duylardan gelen girdileri yorumlama sürecimizdir. Bu uygulamanın bir parçası olarak, teistik dünya görüşünde söz konusu yanıltıcı deneyimleri referans alarak inanç oluşturulmamaktadır. Çünkü zihnimiz, halüsinasyon ile gerçek tecrübe arasında ayırım yapabilecek yetidedir. Dolayısıyla, dinî tecrübe, sıradan veya yanıltıcı deneyimlerden oldukça farklıdır. Bu konuda natüralist bir itiraz ancak zihinsel yetilerimizin güvenilirmez olduğunun ortaya konmasıyla başarılı olabilecektir.⁴⁵

Pearce'ın diğer güvenilirlik kriteri, aynı inancı paylaşanların miras aldığı inancın güveni içeriyor olmasıdır. Üstelik bu kriter ona göre sadece dinî inanç için değil, bilim için de geçerlidir. Örneğin bir fizikçi bir kitabın, kalemin veya diğer nesnelerin elektronlar ve kuarklardan oluştuğunu bilmesi herkes için yeterince açık ve anlaşılır değildir. Bu konuda yeterli bilgi paylaşılsa bile birçok kimse için bu nesneler sadece birer kalem, kitap, vs. olarak kalacaktır. Fakat hiç kimsenin bu konuda bilim insanlarına güvenmekten vazgeçmediğine işaret eden Pearce, aynı şekilde dinî tecrübeye de aynı inancı paylaşan kimseler arasında iddia edilen tecrübeye güvenilmesi gerektiğini ileri sürer. Çünkü ona göre, paylaşılan dinî inanç, bazı deneyimlerin Tanrı tecrübesi olabileceğine dair bir kabulü içermektedir. Dolayısıyla, aksine kanıt yokluğunda en azından aynı inancı paylaşan kimseler tarafından bu tecrübelerin güvenilir olduğu kabul edilmelidir.⁴⁶

Pearce'ın ortaya koyduğu bir diğer kriter ise aynı inancı paylaşan toplumların geçmiş tecrübelerine, geleneklere ve ayinlere sahip olmasıdır. Ona göre, eğer söz konusu tecrübe toplumun mevcut inancıyla çelişmiyorsa güvenilir kabul edilmelidir. Hatta farklı dinlerde benzer tecrübelerin yaşanabileceğini de kabul eden Pearce, kişinin dinî tecrübenin kendi topluluğunun tekelinde olduğunu iddia etmemesi gerektiğini belirtir. Çünkü daha çok sayıda dinî tecrübenin özgün (kişiye özgü) olmasına izin veren bir dinî tablonun, bunların çoğunu reddeden bir dinî tablodan daha iyi durumda olacağı kanaatindedir.⁴⁷ Pearce'ın bu konuda dikkat çektiği bir diğer husus ise aynı inancı paylaşan toplumların dinî tecrübelerinin bütüncül bir yapı oluşturmasıdır. Ona göre, nasıl ki Kutsal Kitap, Tanrı'nın her şeyi bir çırpıda açıkladığı bir hikâyeye değilse; aynı

⁴⁴ Pearce, "Reply to Graham's Reply", 250.

⁴⁵ Pearce, "Classical Theism An Exposition and Defense", 82-83.

⁴⁶ Pearce, "Classical Theism An Exposition and Defense", 68,77.

⁴⁷ Pearce, "Classical Theism An Exposition and Defense", 83-85; Çalışmamızın sınırları gereği daha fazla ayrıntıya giremediğimiz bu noktaya detaylı şekilde ışık tutan güncel bir çalışma olarak bkz. Hemşinli, *Öznellik ve Nesnellik Kısacasında Dini Tecrübe*.

şekilde dinî tecrübe de tek seferde tek bir kişide gerçekleşen ve nesnel doğruluk değeri taşıyan bir durum değildir. Bu minvalde insanlar da Tanrı tecrübelerini kendi kültürel geçmişlerine göre yorumlamakta ve bu tecrübe sonucunda inançlarını revize etmektedirler.⁴⁸

Pearce'ın bu çıkarımına yöneltilebilecek itiraz, bir doğruyu onaylamak için aynı inancı paylaşmanın zorunlu olup olmadığıdır. Böyle bir itiraza Pearce'ın verebileceği yanıt, her iki dünya görüşünün de algılarımıza güveni temel almasından dolayı dinî tecrübeyi reddetmeyen bir bakış açısına sahip olunması gerektiğidir. Ona göre, “MRE'yi içeren bir yaşam biçimiyle meşgul olursak, muhtemelen Tanrı'nın var olduğuna inanacağız.”⁴⁹ Öyleyse Pearce'ın bu açıklamasından, bakış açımızın ve yaşam şeklimizin karşılıklı olarak birbirini belirlediği sonucuna varabiliriz.⁵⁰ Dolayısıyla, Pearce'ın iddiası bizi aynı zamanda şu sonucu kabule götürecektir: Algılarımıza güvenmemeyi gerektiren bir sebep ortaya konmadıkça dinî tecrübenin güvenilir olduğunu kabul eden bir yaşam şekline sahip olmak gerekir ve bu yaşam şekli de bakış açımızı şekillendirir.

Teistik dünya görüşünün üstünlüğüne dair bu açıklamalara rağmen, hâlâ hangi deneyimin hangi koşulda dinî tecrübe olarak görülebileceği sorusuna Pearce'ın bir yanıtı yoktur. Çünkü ona göre:

[...], bir Hristiyan olarak İncil'i okuduğumda Tanrı'nın konuştuğunu duyduğuma inanıyorum, komünyon ritüelinde ekmek ve şarap aldığım da Mesih'e ve Hristiyan topluluğuna katıldığımı inanıyorum. Dua ettiğimde Tanrı ile birlikteyim. Olağanüstü bir şey olsa da olmasa da, bu tecrübeleri Tanrı'nın tecrübeleri olarak yorumlamaya kararlıyım. [...] Pek çok farklı dinî geleneğe inanan pek çok kişinin muhtemelen benzer bir şey söylemek istediğini düşünüyorum.⁵¹

Öncelikle Pearce'ın bu ifadeleri, zaten mevcut bir inanca sahip olan kimselerin ibadetlerinden ve öznel hislerinden öte bir şey değildir. Ayrıca, bu bakış açısıyla benzer iddiaları paylaşan fakat farklı dinî inançlara sahip olan kimselerin tecrübelerinin aynı anda nasıl doğru kabul edileceği açık değildir. Üstelik dinlerin farklı inançların iddialarını reddetme tutumu bir yana, bu iddiaların aynı inanç içerisinde bile çelişkilere sebep olabilmesi hatta yanlış inançlara sahip olunabilmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla dinî tecrübenin sınırlarını genişleterek günlük deneyimin birer parçası olan veya duygusal yahut psikolojik durumun yansıması olan bu türden deneyimlerin dinî tecrübe olarak görülebileceğini tasavvur etmek oldukça zordur. Bu yöntemle ortaya konan görüşlerin teizmin açıklayıcı gücünü nasıl artırdığını anlamak mümkün gözükmemektedir.

Pearce, dinî tecrübeyi bir anlamda James gibi psikolojik durumlara indirgemekte ve tecrübenin neden öznel olması gerektiğine dair James'in açıklamaları gibi bir açıklama da sunmamaktadır. İçsel ve dışsal deneyimlerin benzer Tanrı tecrübeleri olarak yorumlanmasına imkân tanınmasıyla da günlük yaşamın sıradan deneyimlerinin bile dinî tecrübe olarak yorumlanabilmesine kapı aralamaktadır. Pearce'ın konuyu daha anlaşılır kılma adına ortaya koyduğu örnekte bu durum açıkça görülmektedir. Pearce, bu örneğinde sıradan insanların ve bilim insanlarının deneyimlerini kıyaslar. Ona göre, sıradan insanlar için deneyimlenen şeyler masa, sandalye, bilgisayar, vs. iken; bir fizikçi için tüm maddenin elektronlar ve kuarklardan meydana geldiğine dair bir deneyim söz

⁴⁸ Pearce, “Classical Theism An Exposition and Defense”, 85.

⁴⁹ Pearce, “Classical Theism An Exposition and Defense”, 70.

⁵⁰ Her ne kadar Wittgenstein ile aynı çizgide düşünce yapısına sahip olmasa da Pearce'ın bu görüşünün benzerliği için bkz. Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, çev. Gertrude Elizabeth Margaret Anscombe vd. (Malden, Massachusetts: Wiley-Blackwell, 2009), 11,15,94.

⁵¹ Pearce, “Classical Theism An Exposition and Defense”, 67.

konusudur. Modern fiziğin bu verileri sıradan insanlar için elektronların ve kuarkların varlığı için açık ve kolayca anlaşılır birer kanıt gibi gözükmemektedir. Her ne kadar tüm bunların nasıl işlediği hakkında çok az şey bilsek de bu konuda fizikçilere güvenmek gerekir. Çünkü onlar bu sonuçlara sıradan değil karmaşık deneylerle ulaşmışlardır. Dahası, herkesin her konuda aynı şekilde derinlemesine araştırmalar yaparak elektronları ve kuarkları deneyimlemesine gerek yoktur. Dolayısıyla nasıl ki kolayca kavrayamadığımız bir konuda başka bir deneyime güven mantıklıysa; aynı şekilde Tanrı tecrübesi yaşadığını iddia eden kişinin de tecrübesine güvenmek mantıklıdır.⁵²

Pearce bu örnekle bir yandan dinî tecrübenin öznelliğini vurgularken diğer yandan nesnel bir hakikate işaret edebileceğine dair güven duymanın makul olduğunu dile getirir. Aslına Pearce'ın bu konuda çelişkiye düşmeden ilerleyebileceği bir yol mümkündür. Nitekim Pearce birçok teizm savunusunda Leibnizci çizgide açıklamalar ortaya koyarak birtakım tutarlı sonuçlara ulaşabilmiştir.⁵³ Bu açıklamaların temelinde “nasıl” ve “neden” sorularının ayrımı yatmaktadır. Benzer şekilde, buradaki örnekte de bilim insanlarının “neden” sorusunu dikkate almaksızın nihâî açıklamaya ulaşmalarına işaret edebilir. Çünkü “nasıl” sorusuna yanıt arayan bilimle ortaya konabilecek her açıklamanın sınırlı kalacağına ve elektronların ve kuarkların “neden yok değil de var?”, “neden başka türlü değil de bu şekilde?” olduğu sorularının yanıtsız kaldığına dikkat çekilebilir. Böylelikle, yapılan her derin araştırmanın nihâî açıklamaya ulaşmada bir dinî tecrübe olarak görülebileceği savunulabilir. Bunun sonucunda ise bu tecrübelerin Tanrı'nın varlığı lehine bir argüman olarak yorumlanabilecek nitelikte olduğu ileri sürülebilir. Son olarak, bu tecrübenin ulaştırdığı nihâî açıklamanın nasıl bir mahiyete sahip olduğuna dair görüşlerle natüralizme kıyasla teizmin daha güçlü açıklamalara sahip olup olmadığı tartışılabilir. Böylelikle bir iddianın tutarlı bir argüman sayılabilmesine ve ardından kanıt niteliği taşıyıp taşımadığına dair tartışmalar yapılabilir. Fakat genel tabloda Pearce'ın dinî tecrübenin nesnel doğruluk değeri taşıyabileceğine dair herhangi bir savunmasının bulunmaması, iddialarının güçlü bir kanıt niteliği taşımadığı sonucuna götürmektedir.

Aslında Pearce'ın öncüllerinin ve örneklerinin güçlü bir kanıt olarak görülmesinin önünde daha temel engeller mevcuttur. Örneğin Pearce'ın MRE'nin güvenilirliğini desteklemek için ortaya koyduğu öncüller, herhangi bir hurafeyi veya kehaneti desteklemek için de düzenlenebilir. Böylece dinî tecrübenin yanlış inançlar üretilmesine sebep olabilecektir.⁵⁴ Bu itiraza karşılık Pearce, açıklamalarının yeterince makul olduğunu belirterek teistik dünya görüşünün genel çerçevesini çeşitli referanslarla yeniden ortaya koyar. İlk olarak, Alston'a referansla duyuları kullanmadan

⁵² Pearce, “Classical Theism An Exposition and Defense”, 68.

⁵³ Kenneth L. Pearce - Alexander R. Pruss, “Understanding Omnipotence”, *Religious Studies* 48/3 (2012), 403-414; Kenneth L. Pearce, “Counterpossible Dependence and the Efficacy of the Divine Will”, *Faith and Philosophy* 34/1 (2017a), 3-16; Kenneth L. Pearce, “Are We Free to Break the Laws of Providence?”, *Faith and Philosophy* 37/2 (2020), 158-180; Kenneth L. Pearce, “God's Impossible Options”, *Faith and Philosophy* 38/2 (2021), 185-204; Pearce, “Foundational Grounding and the Argument from Contingency”; Kenneth L. Pearce, “Foundational Grounding and Creaturely Freedom”, *Mind* 131 (2022b), 1108-1130; Kenneth L. Pearce, “God's Perfect Will: Remarks on Johnston and O'Connor”, *Oxford Studies in Philosophy of Religion*, ed. Lara Buchak - Dean Zimmerman (Oxford: Oxford University Press, 2022c), 248-254.

⁵⁴ Graham Oppy, “Reply to Kenny Pearce”, *Is There a God? A Debate*, ed. Helen De Cruz (New York and London: Routledge, 2022b), 234.

duyuların güvenilirliğini kanıtlamanın veya hafızayı kullanmadan hafızanın güvenilirliğini kanıtlamanın hiçbir yolu olmadığına işaret eder.⁵⁵ Bu yüzden duyuların, hafızanın kısacası algılarımızın genel olarak güvenilir olduğunu varsayarak açıklamalarına başlamaktadır. Ardından, algılarımızın tamamen güvenilir olmadığını gösteren kanıtları inceleyerek ne ölçüde güvenilir olabileceğini veya hangi durumlarda az ya da çok güvenilir olabileceklerini anlamaya çalışmaktadır. Son olarak algılarımızın neden bazen doğru bazen de yanlış anladığını açıklamaya çalışmaktadır.⁵⁶ Bu noktadaki açıklamaları Wittgenstein'in "Eğer bir aslan konuşabilseydi, biz onu anlayamazdık"⁵⁷ ifadesiyle benzer şekilde temelde, tamamen kendinize yabancı olan bir dünya görüşünü veya yaşam biçimini anlayamayacağımızı ve dolayısıyla benimsemeyi düşünemeyeceğimizi dile getirir. Bu yüzden Pearce, dünya görüşü karşılaştırması yaparken mevcut dünya görüşünü bir kenara bırakma veya değiştirmeyi düşünme gibi bir tutumun söz konusu olmadığını; aksine, her zaman onu revize etmeyi düşündüğümüzü ifade eder.⁵⁸

Bu açıklamalara istinaden Pearce'ın dinî tecrübe üzerine görüşlerinin bir argüman niteliği taşıdığını söylemek gittikçe zorlaşmaktadır. Çünkü dinî tecrübenin güvenilirliği konusunda ortaya koyduğu her açıklamada bir yandan belli bir dinî inancı paylaşıyor olma kriterini getirirken; diğer yandan farklı inançları paylaşanların da benzer tecrübeleri yaşayabileceklerini kabul etmektedir. Üstelik dinî tecrübenin sınırlarını ve güvenilirlik ölçütlerini genişletmeye yönelik her açıklamasında bu zorluğa bir yenisini eklemektedir. Dolayısıyla, birbirini güçlü bir şekilde desteklemekten uzak olan bu açıklamalara dayanarak natüralizme kıyasla teistik dünya görüşünün dinî tecrübeye imkân tanınmasının teizm adına nasıl bir üstünlük sağladığını anlamak zordur.

Sonuç

Bu çalışmada, Pearce'ın görüşleri çerçevesinde dinî tecrübenin gerçekleşmesini mümkün gören teistik dünya görüşünün açıklayıcı gücü tartışılmıştır. Diğer bir ifadeyle, natüralist dünya görüşüne kıyasla teizmin üstünlüğünü dinî tecrübe argümanı ile ortaya koymaya çalışan güncel bir savunmanın felsefi analizi yapılmıştır. Ulaşılan sonuçlar, argümana getirilen güncel yorumun birçok açıdan zayıflıklar barındırdığını göstermiştir. Bu zayıflıklar genel olarak dinî tecrübe argümanının güvenilirmez yapısından ziyade, Pearce tarafından güncellenen yorumundan kaynaklanmaktadır. Elbette dinî tecrübenin Tanrı'nın varlığı lehine bir kanıt niteliği taşıyabilmesinin önündeki en büyük engel, onun nesnel olmaması ve güvenilirlik kriterlerinin yetersiz kalmasıdır. Fakat Pearce'ın açıklamalarının zayıflığı büyük oranda onun dinî tecrübe tasavvurundan kaynaklanmaktadır. Çünkü o, dinî tecrübe niteliği taşıyabilecek her türden öznel deneyimin doğruluğunu öngörmektedir. Nesnellik ve güvenilirlik problemini ise sadece tecrübeyi yorumlama zorluğuna indirgemektedir. Üstelik ortaya koyduğu öncüllerle yanlış inançlar geliştirilmesinin önünde hiçbir engel yoktur. Dolayısıyla, her türden deneyimin gerçekten Tanrı tecrübesi olarak görülebileceği düşüncesi teizm adına güçlü bir açıklama olarak değerlendirilebilecek nitelikte değildir.

⁵⁵ William P. Alston, "Epistemic Circularity", *Philosophy and Phenomenological Research* 47/1 (1986), 1-30.

⁵⁶ Pearce, "Reply to Graham's Reply", 250.

⁵⁷ Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, 235.

⁵⁸ Pearce, "Reply to Graham's Reply", 256.

Her ne kadar Pearce, Tanrı hakkında makul ve iyi geliştirilmiş bir metafizik teori olarak teizmi savunduğunu iddia etse de görüşlerinin gerçek anlamda teizmin açıklayıcı gücüne katkısını takdir etmek zordur. Diğer yandan, bu görüşlerin natüralist iddialara karşı ne ölçüde etkisi olduğu da tartışma konusudur. Nitekim her iki dünya görüşünün de birtakım cezbedici yönlerinin olduğu fakat detaylı bir teistik dünya görüşünün (bazı) dinî tecrübeleri güvenilir olarak kabul etme imkânı sağladığı iddiası natüralizme karşı güçlü bir açıklama gibi görünmemektedir. Dolayısıyla, Pearce'ın belirli türdeki teistik dünya görüşlerinin natüralist dünya görüşlerinden daha fazla açıklayıcı kapsamlılığa ve güce sahip olduğu iddiası yeterince güçlü şekilde temellendirilmemiştir. Bu yüzden Pearce çerçevesinde teizmi natüralizme tercih etmek için yeterli gerekçeler ortaya konmadığı sonucuna ulaşmaktayız.

Pearce'ın görüşlerinden elde edilen en belirgin sonuç, yaşamın her türden sıradan ve olağanüstü deneyimlerinin ontolojik veya epistemik bir farklılık gözetmeksizin birer dinî tecrübe olarak görülebileceği düşüncesidir. Sınırları bu denli genişletilmiş bir dinî tecrübenin ne doğrulama kriterinden ne rasyonelliğinden ne de güvenilirliğinden söz edilemeyeceği açıktır. Çünkü bir argümanın güçlü açıklamalara sahip ve ikna edici olup olmamasından önce dikkate değer birtakım niteliklerinin olması gerekir. Bu nitelikler: nesnellik, rasyonellik, iç tutarlılık, geçerlilik, basitlik ve açıklayıcı kapsamlılıktır. Geline nokta nesnellik ve kapsayıcılık başta olmak üzere birçok kriterin dikkate alınmadığı veya tam olarak karşılanmadığı görülmektedir. Bu sonucun teizm adına nasıl bir pozitif katkı sağladığı tartışmaya açıktır. Buradan hareketle Pearce'ın başarısızlığının temel sebebinin dinî tecrübenin sınırlarını genişletmesi ve güvenilirliği adına herhangi bir kriter geliştirmemesi olduğu sonucuna varmaktayız.

Pearce'ın görüşleri belli açılardan kendi dinî inançlarına dair sıradan tecrübelerini de makul kılmaya çalıştığı izlenimi yaratsa da esas itirazımız onun yönteminin yanlışlığıdır. Çünkü bize göre eğer bir kimse bir deneyimin güvenilir bir dinî tecrübe olduğunu ileri sürmek istiyorsa, hangi tür deneyimin hangi şartlar altında güvenilir sayılabileceğine dair açıklamalar ortaya koymalı ve ardından yaşanan tecrübeden hareketle Tanrı'nın varlığına dair inancının makul olduğunu ileri sürmesi gerekir. Böyle bir yaklaşımla natüralist görüşlerin eleştirilerine daha güçlü yanıtlar sağlanacak ve böylece teizm adına daha güçlü açıklamalar ortaya konabilecektir. Öyleyse bir deneyimi güvenilir bir dinî tecrübe olarak değerlendirilebilmesi için birçok sınırlandırıcı kriter ortaya konması gerektiği güçlü bir şekilde savunulabilir. Bu talebe istinaden bir kimse, ne kadar sınırlandırıcı kriter geliştirilirse geliştirilsin bir dinî tecrübenin hiçbir zaman yeterli güveni sağlamayacağını söyleyebilir. Deneyimin tecrübe eden kişiden bağımsız olamayacağı gerekçesiyle dinî tecrübenin öznellikten hiçbir zaman kurtulamayacağını ileri sürebilir. Bu itiraza yanıt olarak, öncelikle söz konusu tecrübenin mahiyetine odaklanarak analizler yapılması gerektiğini söyleyebiliriz. Zira bir deneyim dinî içeriğe sahip olduğu iddiasında ise, bu tecrübenin bir sonucu, verisi veya ürünü olup olmadığına bakılmalıdır. Eğer, tecrübe sadece aşkın olana tanıklıktan ibaret ise, bu tecrübenin öznel olmasından dolayı başkaları için bağlayıcı olması beklenemez. Çünkü böyle bir tecrübe, metafiziksel bir şeyin veya Tanrı'nın varlığına dair bir inancı oluşturan veya mevcut inancı pekiştiren bir mahiyette olabilir. Diğer yandan bu tecrübenin yanılsama, sanrı, hayal, rüya veya uydurma olarak değerlendirilmesinin önünde hiçbir engel yoktur. Dahası bu tecrübe birtakım yanlış inançlar geliştirilmesinin önünü açacak ve nesnel doğruluktan söz etmenin imkânı kalmayacaktır. Fakat eğer tecrübenin vahiy (ilahi mesaj, bilgi vs.) gibi bir sonucu mevcut ise, bu sonucun içeriği, bilgi değeri, tutarlılığı ve rasyonelliği değerlendirilerek söz konusu

tecrübenin doğruluğu tartışılabilir. Çünkü tecrübenin sonuçlarının sadece tecrübe eden için değil, diğer insanlar için de bağlayıcı yönleri vardır. Dolayısıyla, eğer bir tecrübe doğruluğunu değerlendirmek için bir zemine sahip ise, söz konusu tecrübe Tanrı'nın varlığına dair bir kanıt olarak görülebilir.

Bu türden kısıtlayıcı bakış açısının dinî tecrübenin sınırlarını daraltacağını ve birçok tecrübeyi kanıt değeri taşımadığı gerekçesiyle dışlayacağını farkındayız. Fakat birçok teist tarafından geliştirilen güvenilirlik ölçütlerine rağmen, dinî tecrübenin bir kanıt olarak ikna edici bir güce sahip olamamasının temelinde bu ölçütlerin genelleşici olmaları ve öncelikli noktayı hedef almamaları olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bilgi niteliği taşıyan bir içeriğin yokluğunda veya irrasyonel bir içerik söz konusu olduğunda, diğer kriterleri dikkate almanın anlamı yoktur. Tecrübe eden kişide veya toplumda ne kadar pozitif etkiler yaratırsa yaratsın yahut mevcut toplumun inançsal ve ahlaki değerleriyle ne kadar örtüşürse örtüşsün tecrübenin doğruluğunun hiçbir önemi kalmayacaktır. Dolayısıyla, öncelikle bir içeriğe sahip olunması ve ardından bu içeriğin aklın süzgecinden geçirilmesi gerektiğini temel ölçüt olarak ortaya koyuyoruz. Bu aşamadan sonra diğer bireysel ve toplumsal kriterlerle destekleyici açıklamalar daha yerinde bir tartışma konusu olacaktır.

Sonuç olarak, Pearce'ın yöntemiyle günlük yaşamdaki her olaydan veya nesneden hareketle Tanrı'yı tecrübe ediyor olma sonucunu çıkartmanın Tanrı'nın varlığı lehine herhangi bir açıklayıcı güce sahip olduğunu görebilmek zordur. Pearce'ın aksine, dinî tecrübenin sınırlarını daraltarak ortaya koyduğumuz önerilerle geliştirilecek bir dinî tecrübe argümanının, Tanrı'nın varlığı lehine diğer kanıtlar kadar geçerli ve makul olabileceği kanaatindeyiz. Dinî tecrübeyi sadece içsel olanla sınırlandırmadıkça ve güvenilirliğini teyit edici birçok değerlendirme kriteri geliştirmedikçe, her türden yanlış, eksik veya yalan deneyimlerin hem kişinin hem de toplumun yanlış inançlar geliştirmesinin önüne geçilemeyecektir.

Kaynakça

- Abraham, William J. "Revelation and Scripture". *A Companion to Philosophy of Religion*. ed. Philip L. Quinn - Charles Taliaferro. 584-590. Massachusetts: Blackwell Publishers, 1999.
- Al-Ghāzālī, Abu Hamid Muhammad. *The Incoherence of the Philosophers*. çev. Michael E. Marmura. Utah: Brigham Young University Press, 2000.
- Alston, William P. "Epistemic Circularity". *Philosophy and Phenomenological Research* 47/1 (1986), 1-30. <https://doi.org/10.2307/2107722>
- Alston, William P. "Religious Diversity and the Perceptual Knowledge of God". *Faith and Philosophy* 5/4 (1988), 433-448. <https://doi.org/10.5840/faithphil19885442>
- Bardakoğlu, Ali. "İsbât". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/492-495. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Berkeley, George. *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*. ed. Col Choat - Al Haines. Salt Lake City: Project Gutenberg, 2002.
- Cahn, Steven M. "The Irrelevance to Religion of Philosophic Proofs for the Existence of God". *American Philosophical Quarterly* 6/2 (1969), 170-172. <https://doi.org/10.2307/20009304>
- Cevizci, Ahmet. *Büyük Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Copan, Paul. "Naturalism is a Simpler Explanation than Theism?" *How Do You Know You're Not Wrong?* 47-56. Michigan: Baker Books, 2005.
- Copan, Paul - Craig, William Lane. *Creation out of Nothing: A Biblical, Philosophical, and Scientific Exploration*. Grand Rapids: Baker Academic, 2004.
- Craig, William Lane. *God, Time and Eternity*. Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 2001a.
- Craig, William Lane. *The Kalām Cosmological Argument*. London: Macmillan Press, 1979.
- Craig, William Lane. *Time and Eternity: Exploring God's Relationship to Time*. Wheaton, Illinois: Crossway Book, 2001b.
- Danto, Arthur C. "Naturalism". *The Encyclopedia of Philosophy*. ed. Paul Edwards. 5/448-450. New York: Macmillan Company, 1967.
- Davis, Caroline Franks. *The Evidential Force of Religious Experience*. New York: Oxford University Press, 1999.
- Dombrowski, Daniel A. *Rethinking the Ontological Argument*. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Gale, Richard M. - Pruss, Alexander R. "A New Cosmological Argument". *Religious Studies* 35/4 (1999), 461-476. <https://doi.org/10.1017/s0034412599005004>
- Hemşinli, Hakan. *Öznellik ve Nesnellik Kısacında Dini Tecrübe*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Hemşinli, Hakan. "Tanrı'nın Varlığına Bir Delil Olarak Dinî Tecrübe: Duyu Tecrübesi ve Saf Bilinç İddiaları Örneği". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/3 (2018), 1633-1655. <https://doi.org/10.18505/cuid.448346>
- Hepburn, Ronald W. "Religious Experience". *The Encyclopedia of Philosophy*. ed. Paul Edwards. 7/163-168. New York: Macmillan Company, 1967.
- Hume, David. *A Treatise of Human Nature*. ed. Ernest C. Mossner. London: Penguin Book, 1985.
- James, William. *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*. New York: Modern Library, 1929.
- Koons, Robert Charles. "A New Look at the Cosmological Argument". *American Philosophical Quarterly* 34/2 (1997), 193-211. <https://doi.org/10.2307/20009892>
- Koterski, Joseph W. - Graham Oppy (ed.). *Theism and Atheism: Opposing Arguments in Philosophy*. USA: Gale, 2019.

- Leibniz, Gottfried Wilhelm. "On the Ultimate Origination of Things". çev. Roger Ariew - Daniel Garber. *Philosophical Essays*. 149-155. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1697.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. "Principles of Nature and Grace, Based Upon Reason". çev. Roger Ariew - Daniel Garber. *Philosophical Essays*. 206-213. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1714.
- Mackie, John Leslie. *The Miracle of Theism: Arguments for and against the Existence of God*. Oxford: Clarendon Press, 1982.
- Moser, Paul K. "Religious Exclusivism". *The Oxford Handbook of Religious Diversity*. ed. Chad V. Meister. 77-88. New York: Oxford University Press, 2011.
- Moser, Paul K. *The Elusive God: Reorienting Religious Epistemology*. New York: Cambridge University Press, 2008.
- Moser, Paul K. *Understanding Religious Experience: from Conviction to Life's Meaning*. New York: Cambridge University Press, 2020.
- Netland, Harold A. *Religious Experience and the Knowledge of God: The Evidential Force of Divine Encounters*. Grand Rapids: Baker Books, 2022.
- O'Connor, Timothy. *Theism and Ultimate Explanation: The Necessary Shape of Contingency*. UK: Wiley-Blackwell, 2012.
- Oppy, Graham. *Arguing about Gods*. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Oppy, Graham. *Atheism and Agnosticism*. ed. Yujin Nagasawa. New York: Cambridge University Press, 2018a.
- Oppy, Graham. *Naturalism and Religion: A Contemporary Philosophical Investigation*. London and New York: Routledge, 2018b.
- Oppy, Graham. "Reply to Kenny Pearce". *Is There a God? A Debate*. ed. Helen De Cruz. 218-238. New York and London: Routledge, 2022b.
- Oppy, Graham. *The Best Argument against God*. London: Palgrave MacMillan, 2013a.
- Oppy, Graham. "Ultimate Naturalistic Causal Explanations". *The Puzzle of Existence: Why Is There Something Rather Than Nothing?* ed. Tyron Goldschmidt. 46-63. London & New York: Routledge, 2013b.
- Owen, Huw Parri. "Theism". *The Encyclopedia of Philosophy*. ed. Paul Edwards. 8/97-98. New York: Macmillan Company, 1967.
- Papineau, David. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman, 2023. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/naturalism/>
- Parsons, Keith. "Some Contemporary Theistic Arguments". *The Cambridge Companion to Atheism*. ed. Michael Martin. 102-117. New York: Cambridge University Press, 2007.
- Pearce, Kenneth L. "Are We Free to Break the Laws of Providence?" *Faith and Philosophy* 37/2 (2020), 158-180. <https://doi.org/10.37977/faithphil.2020.37.2.2>
- Pearce, Kenneth L. "Classical Theism An Exposition and Defense". *Is There a God? A Debate*. ed. Helen De Cruz. 11-91. New York and London: Routledge, 2022a.
- Pearce, Kenneth L. "Counterpossible Dependence and the Efficacy of the Divine Will". *Faith and Philosophy* 34/1 (2017a), 3-16. <https://doi.org/10.5840/faithphil20171573>
- Pearce, Kenneth L. "Foundational Grounding and Creaturely Freedom". *Mind* 131 (2022b), 1108-1130. <https://doi.org/doi.org/10.1093/mind/fzab024>

- Pearce, Kenneth L. "Foundational Grounding and the Argument from Contingency". *Oxford Studies in Philosophy of Religion*. ed. Jonathan L. Kvanvig. 245-268. New York: Oxford University Press, 2017b.
- Pearce, Kenneth L. "God's Impossible Options". *Faith and Philosophy* 38/2 (2021), 185-204. <https://doi.org/10.37977/faithphil.2021.38.2.2>
- Pearce, Kenneth L. "God's Perfect Will: Remarks on Johnston and O'Connor". *Oxford Studies in Philosophy of Religion*. ed. Lara Buchak - Dean Zimmerman. 248-254. Oxford: Oxford University Press, 2022c.
- Pearce, Kenneth L. "Reply to Graham Oppy". *Is There a God? A Debate*. ed. Helen De Cruz. 175-217. New York & London: Routledge, 2022d.
- Pearce, Kenneth L. "Reply to Graham's Reply". *Is There a God? A Debate*. ed. Helen De Cruz. 241-258. New York & London: Routledge, 2022e.
- Pearce, Kenneth L. - Pruss, Alexander R. "Understanding Omnipotence". *Religious Studies* 48/3 (2012), 403-414. <https://doi.org/10.1017/S0034412512000030>
- Peterson, Michael vd. *Akıl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*. çev. Rahim Acar. Küre Yayınları, 2006.
- Pruss, Alexander R. "A Restricted Principle of Sufficient Reason and the Cosmological Argument". *Religious Studies* 40/2 (2004), 165-179. <https://doi.org/10.1017/S003441250300684X>
- Rasmussen, Joshua L. "A New Argument for a Necessary Being". *Australasian Journal of Philosophy* 89/2 (2011), 351-356. <https://doi.org/10.1080/00048402.2010.523706>
- Rasmussen, Joshua L. "Cosmological Arguments from Contingency". *Philosophy Compass* 5/9 (2010b), 806-819. <https://doi.org/10.1111/j.1747-9991.2010.00321.x>
- Rasmussen, Joshua L. "From a Necessary Being to God". *International Journal for Philosophy of Religion* 66/1 (2009), 1-13. <https://doi.org/10.1007/s11153-008-9191-8>
- Rasmussen, Joshua L. "From States of Affairs to a Necessary Being". *Philosophical Studies* 148/2 (2010a), 183-200. <https://doi.org/10.1007/s11098-008-9293-2>
- Russell, Bertrand. *Why I am not a Christian*. London and New York: Routledge, 2004.
- Schleiermacher, Friedrich. *On Religion: Speeches to its Cultured Despisers*. ed. Richard Crouter. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Swinburne, Richard. "Arguments for the Existence of God". *Key Themes in Philosophy*. ed. A. Phillips Griffiths. 121-133. New York: Cambridge University Press, 1989.
- Swinburne, Richard. "The Argument from Design". *Philosophy* 43/165 (1968), 199-212. <https://doi.org/10.1017/s0031819100009189>
- Swinburne, Richard. *The Existence of God*. Oxford: Clarendon Press, 2. Basım, 2004.
- Szatkowski, Mirosław (ed.). *Ontological Proofs Today*. UK: Gazelle Books, 2012.
- Vilenkin, Alexander. *Many Worlds in One: The Search for Other Universes*. New York: Hill and Wang, 2006.
- Wainwright, William J. *Mysticism: A Study of Its Nature, Cognitive Value, and Moral Implications*. Madison: University of Wisconsin Press, 1981.
- Webb, Mark. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman, 2022. <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/religious-experience/>>
- Wettstein, Howard K. *The Significance of Religious Experience*. New York: Oxford University Press, 2012.
- Wittgenstein, Ludwig. *Philosophical Investigations*. çev. Gertrude Elizabeth Margaret Anscombe vd. Malden, Massachusetts: Wiley-Blackwell, 4. Basım, 2009.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Delil". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/136-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Yüce, Fatma. *Dini ve Mistik Tecrübede Evrensel Öz*. İstanbul: Babil Yayınları, 2016.